

Zbigniew Drozdowski *

Człowiek wobec zagrożeń współczesnego świata

Streszczenie

Przedstawiono uzasadnienie wraz z charakterystyką następującej tezy: 1) proces zmian zachodzących w ludzkiej populacji oraz w środowisku jej bytowania ma sprzężony charakter i prowadzi do różnych zagrożeń, przyjmujących globalny charakter; 2) zmiany te muszą być systematycznie badane dla ich kontroli oraz precyzowania wniosków w celu tworzenia przesłanek obiektywizujących decyzje władz w ich polityce społeczno-gospodarczej kraju, przy czym w sferze badań biologicznych właściwości człowieka i ludzkiej populacji zadanie to przypada antropologii; 3) zapobieganie zagrożeniowym sytuacjom oraz eliminowanie skutków już powstałych, łagodzenie ich skutków itp. należy w głównej mierze do kultury fizycznej; 4) kontrola skutków tego działania jest ponownie przedmiotem poszukiwań badawczych antropologii.

Narodziny polskiej antropologii jako samodzielnej akademickiej dyscypliny sięgają połowy ubiegłego wieku, kiedy zyskała ona z inicjatywy Józefa Majera w 1856 r. w Krakowie kształt akademickiego wykładu, który wprowadzono do programu studiów. Twórcy nowoczesnej antropologii nadali jej wielce oryginalny kształt. Leży bowiem ona w sferze nauk biologicznych, w łańcuchu naukowych dyscyplin podejmujących badanie różnych form ruchu materii, znajduje się ze swoją problematyką najbliżej nauk społecznych. Pozwala to ujmować ją jako dyscyplinę pograniczną. Rozwijając poglą-

* Zakład Antropologii Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu.

dy twórcy polskiej szkoły antropologicznej - Jana Czekanowskiego (Czekanowski, 1948, 1961) - za materiałami dla III Kongresu Nauki Polskiej (Bergmann, 1985) przyjmujemy, że "antropologia jest nauką badającą człowieka jako biologiczne podłoże zjawisk społecznych, a także biologiczne skutki tych zjawisk, występujące u osobnika i w ludzkiej populacji" (s. 403). W takim właśnie rozumieniu, śledząc przemiany biospołeczne zarówno populacji generalnej, jak też różnych zespołów regionalnych i ukształtowanych według specjalnych zasad antropologii, gromadziła i systematyzowała bodaj najbardziej kompleksowo ujmowane informacje o szeroko rozumianej biologii porównawczej człowieka i ludzkiej populacji. Stawała się dyscypliną "wczesnego ostrzegania", sygnalizującą zarysowujące się biospołeczne zagrożenia. To jej zadanie zostaje nadal aktualne.

Wolno nam zatem sformułować pytanie - jakie są biospołeczne przemiany ludzkiej populacji dzisiejszych dni oraz nadchodzących lat, jakie stąd płyną zadania dla antropologii w jej współczesnym kształcie.

Wobec znacznego upowszechnienia informacji o zmianach zachodzących w ludzkiej populacji - szczególnie o charakterze zagrożeniowym - wolno nam skoncentrować się w naszych dalszych rozważaniach tylko na ich głównych kierunkach w kształcie interesującym antropologa. Sądzę, że nie popełnimy w tym względzie uproszczenia, jeżeli sprowadzimy je do następujących (Drozdowski, 1987; Gibiński, 1986; Kostrzewski, 1986; Mishan, 1986; Miśkiewicz, 1986; Nauki antropologiczne w świetle uchwał II Kongresu Nauki Polskiej - stan realizacji, 1979; Ocena stanu nauki w świetle uchwał II Kongresu Nauki Polskiej. Nauka Polska, 1986; Raport o stanie świata, 1984).

1. Zwiększanie się liczebności ludzkiej populacji - dość zróżnicowane w poszczególnych regionach ekumeny - pociąga za sobą różne wtórne procesy. Szczególne znaczenie mają wśród nich: postępujące zagęszczenie niektórych środowisk, rozprzestrzenianie się ludzkich zespołów na nowe obszary (często niekorzystne dla ludzkiego bytowania), zmiany sposobów wytwarzania dóbr potrzebnych do życia, a także sposobów ich rozpowszechniania.

2. Wskazany wyżej proces prowadzi do dynamicznie postępującej industrializacji i urbanizacji i powoduje niszczenie coraz nowych i większych obszarów naturalnego środowiska. Ludzka działalność gospodarcza wywołuje w całej biosferze zmiany, które pozostawiają znaczący, ciągle pogłębiający się wpływ na ludzki organizm, wywołują przystosowawcze zmiany zarówno populacji regionalnych, jak również generalnej.

3. Niszczenie naturalnych środowisk ludzkiego bytowania i zarysowujące się procesy ich odnowy prowadzą do powstawania zupełnie nowych mikrośrodków, których oddziaływanie na człowieka i ludzką populację jest nadal słabo poznane.

4. Jednym z wyników przytoczonych wyżej procesów jest zwiększanie terytorialnej mobilności ludzkiej populacji; zostają rozerwane naturalne biologiczne kręgi izolacyjne. Różnicuje się także społeczna mobilność - następuje zanikanie jednych elit, a powstawanie nowych - chociaż wyróżniający mechanizm i trwałość są różne.

5. Specyficznym dla współczesnej ludzkiej populacji "mikrośrodowiskiem" jest zakład pracy, ujmowany jako ludzkie zbiorowisko o właściwym sobie zespole czynności produkcyjnych, realizowanych w sztucznym kompleksie bioklimatycznym. Zakład pracy staje się w życiu człowieka znaczącym środowiskiem, szczególnie w zakresie zagrożeń oddziaływań.

6. Silnym i biospołecznie bardzo znacznym zmianom podlega sama ludzka praca. Konsekwentnie jest z niej eliminowany wysiłek fizyczny, a zastępujące go działania obciążają bardziej układ nerwowy aniżeli układ ruchu. Zwiększa się również jednostronność i intensywność zawodowej pracy, zmierzającej ku ciągle pogłębiającej się technicyzacji produkcyjnych procesów, a w połączeniu z podobnym kształtowaniem się pozaprodukcyjnych ludzkich działań prowadzi to do ograniczania spontanicznej ludzkiej aktywności ruchowej.

7. Zmniejszanie się spontanicznej aktywności ruchowej w parze ze wskazanymi wyżej zmianami aktywności zawodowej, niszczeniem środowiska itp. prowadzi do różnych zaburzeń osobniczej wartości biologicznej; ujawniają się rozliczne przejawy patologii biologicznej i społecznej - w praktyce zwykle nakładające się, wzajemnie uzupełniające i warunkujące.

Przytoczone zmiany zachodzą w ludzkiej populacji i prowadzą do jej zagrożeń, występując z różną intensywnością w poszczególnych regionalnych zespołach. Pojawiają się w nich także rozliczne specyficzne dla nich zagrożeniowe sytuacje. W przypadku polskiej populacji można wśród nich wymienić: 1) przodowanie - w sensie negatywnym - w statystykach różnych schorzeń ujmowanych jako wyznaczniki stanu zdrowia, 2) znaczną nadumieralność mężczyzn w wieku produkcyjnym, 3) niestabilizowaną demograficzną sytuację, znajdującą wyraz w cyklicznym powtarzaniu się fal znacznego przyrostu naturalnego - wraz ze wszystkimi skutkami tego procesu, często w czasie odległym, 4) narastają rozliczne "plagi społeczne" - alkoholizm, narkomania, społeczna znieczulica, podnosząca się liczba samobójstw - szczególnie wśród ludzi młodych. (Drozdowski, 1987 a; Drozdowski, 1987 c. Zagrożenie społeczne i warunki oraz środki ich przezwyciężania, Część I Polska 2000, 1986; I Kongres Naukowy Kultury Fizycznej i Sportu, 1979; II Kongres Naukowy Kultury Fizycznej, 1987).

Powstają więc w społeczeństwie ludzkim rozliczne zagrożenia. Człowiek stał się współtwórcą i uczestnikiem rewolucyjnych przemian o zakresie i głębokości, jakie dotąd jeszcze nie miały miejsca. Zostawiły one ślad zarówno w strukturach osobniczych, jak też populacyjnych, tak biologicznych, jak również społecznych. Podobne zmiany miały już miejsce w historii ludzkości, lecz obecne wyróżniają się ogólnoludzkim charakterem, przerastaniem w sytuację krytyczną. Powstaje więc potrzeba pilnego i systematycznego śledzenia tych zmian, poznawania wywołujących je mechanizmów, formułowania wskazań o poczynaniach przeciwdziałających oraz wdrażania ich.

Sytuacja ta w materiałach III Kongresu Nauki Polskiej znalazła następującą ocenę (Uchwała III Kongresu Nauki Polskiej, 1986).

"Świat współczesny wszedł w nowy etap rewolucji naukowo-technicznej. Skala postępu i przeobrażeń, jakich jesteśmy świadkami, nie ma precedensu w historii. Dotyczy to nie tylko procesów produkcyjnych, lecz także warunków życia i rozwoju ludzkiej osobowości. Nowa sytuacja stawia przed ludzkością konieczność przewartościowania dotychczasowych pojęć poglądów i przyzwyczajzeń. Od tego, jak naród polski odpowie na wezwanie współczesności, zależy nasze miejsce w cywilizacji nadchodzącego stulecia" (s. 62).

Wydaje się, że w tym świetle możemy przyjąć za wcześniejszymi ustaleniami (Bergmann, 1985), że zadania antropologii nadchodzących lat będą wynikały z następujących przesłanek:

"[...] a) narastające społeczne zainteresowanie biologicznymi skutkami przemian, jakim podlega ludzka populacja w wyniku zmian zachodzących w naturalnym (przyrodniczym) środowisku, a także w środowisku społecznym, b) wzrost zainteresowania biologicznymi właściwościami człowieka, jego zmiennością, narastające zainteresowanie ludzką populacją, jej regionalnym zróżnicowaniem, co jest między innymi wynikiem rozszerzających się możliwości poznania populacji odległych, c) rosnąca intensyfikacja pracy skłania do szukania różnych biospołecznych przesłanek składających się na zwiększanie produkcyjnych możliwości i twórczych zdolności człowieka, ochrony jego biospołecznego potencjału oraz przyspieszenia procesu odnowy biologicznych sił i twórczych zdolności, w czym antropologia może stać się dyscypliną szczególnie znaczącą [...]" (s. 403-404).

Szczególnego znaczenia będą nabierały badania koncentrujące się wokół następujących problemów: 1) biologiczna wartość polskiej populacji i jej uwarunkowania zmieniającymi się czynnikami środowiska - przy uwzględnieniu zmian zachodzących w całym osobniczym cyklu życiowym, przy szczególnym zwróceniu uwagi na fazę inwolucyjną, na biospołeczne skutki ekonomicznej sytuacji, działania różnych form aktywności (zarówno fizycznej, jak i społecznej); 2) biospołeczne uwarunkowania aktywności fizycznej i społecznej człowieka oraz ludzkiej populacji ukierunkowane na poznanie uwarunkowań oraz stworzenie biospołecznych podstaw zawodowego powodzenia, a także skutków zawodowej aktywności; 3) biologia populacji pradziejowych a procesy etnogenezy, mająca na celu poznanie mikroewolucyjnych przemian człowieka, ich uwarunkowań itp. poprzez rekonstrukcję środowiska, trybu życia, warunków bytowych, biologicznej dynamiki wymarłych populacji, co stwarza także podstawy wielu prognoz ważnych dla dni dzisiejszych. (Nauki antropologiczne w świetle uchwał II Kongresu Nauki Polskiej, 1979; Stan antropologii w Polsce i perspektywy rozwoju, 1977).

Na tym tle rysują się następujące praktyczne, wdrożeniowe zadania antropologii, które w naszych materiałach dla III Kongresu Nauki Polskiej sprowadziliśmy do następujących (Bergmann, 1985):

"a) normy rozwojowe (zarówno cech somatycznych, jak fizjologicznych i motorycznych), opracowywanych na użytek szkolnictwa, służby zdrowia.

kultury fizycznej, przy czym celowe byłoby wdrażanie prac rutynowych, których wynikiem byłoby okresowe ich weryfikowanie i nowelizowanie (np. w cyklu 10-letnim); b) ekspertyzy o biologicznym stanie populacji przygotowane w cyklu np. 10-letnim dla organów kierowniczych państwa jako pomocnicza informacja przy programowaniu polityki społecznej; c) opracowywanie okresowych weryfikacji standardów odzieży i innego sprzętu masowego spożycia dla jednolitych ludzkich zespołów (wojsko, szkolnictwo); d) przygotowywanie doraźnych ekspertyz o przemianach biologicznych populacji regionalnych wobec narastających ekologicznych zagrożeń. Prace te mogą i powinny być wykonywane przy ścisłym współdziałaniu z innymi dyscyplinami naukowymi, lecz przy znaczącej roli antropologii" (s. 405).

Możemy więc przyjąć, że realizowanie przytoczonych wyżej zadań stworzy podstawy podjęcia poczynąń przeciwdziałających charakteryzowanym wyżej zagrożeniowym sytuacjom człowieka i ludzkiej populacji. Rolę wiodącą w tym przeciwdziałaniu przypisuje się kulturze fizycznej. Przyjmujemy, że jest ona zespołem (Drozdowski, 1987 b) "biologicznych, społecznych i organizacyjnych oddziaływań i poczynąń ukierunkowanych na wykorzystanie różnych form i rodzajów ruchowej aktywności człowieka dla uzyskiwania określonych efektów w działalności zawodowej. W uzyskiwaniu wyników sportowych, dla usprawnienia ruchowego, a także dla uzyskiwania określonych reakcji żywego organizmu w procesie odnowy biologicznych sił i twórczych zdolności człowieka" (s. 2).

Tak rozumiana kultura fizyczna w pełni realizuje przypisane jej społeczne zadania, które w dokumentach jej kongresu naukowego (I Kongres Naukowy Kultury Fizycznej i Sportu, 1981) sprecyzowano następująco:

"1. Eliminowanie środkami kultury fizycznej i sportu ujemnych skutków ograniczania aktywności ruchowej człowieka oraz jego jednostronnej pracy (poczynania te winny prowadzić do rozwijania sprawności fizycznej i podtrzymywania jej w ewolucyjnej fazie życia człowieka); 2. Usprawnienie i współdziałanie w procesie przywracania społeczeństwu osób poszkodowanych w czasie pracy i poza nią (główne zadanie rehabilitacji); 3. Przyspieszenie regeneracji sił biologicznych, odnowa produkcyjnych i twórczych zdolności ludzkich w związku ze znaczną intensyfikacją życia, zwiększaniem obciążenia organizmu ludzkiego wysiłkiem wynikającym z udziału w procesach produkcji (główne zadanie rekreacji ruchowej); 4. Kształtowanie za pośrednictwem popularnych, dostępnych i masowych widowisk sportowych wzorców indywidualnej aktywności fizycznej, integracji społeczeństwa i środowisk lokalnych. Zwiększenie sportu wyczynowego jako środka wychowania oraz jako swobodnego laboratorium badawczego, w którym śledzić można reakcję ludzkiego organizmu w warunkach skrajnych obciążeń" (s. 665).

Przytoczone zadania są realizowane poprzez: 1) powszechne wychowanie fizyczne - kształtujące i podtrzymujące wysoką sprawność fizyczną osobnika i populacji; 2) rekreację fizyczną z turystyką - mające za zadanie przyspieszenie procesu odnowy biologicznych i twórczych zdolności człowieka; 3) rehabilitację ruchową - współdziałającą w przywracaniu społeczeństwu jego członków poszkodowanych w wyniku różnych działań naszego życia; 4) sport - wypełniający dwojaką rolę: widowiska i laboratorium sprawdzającego zachowanie się człowieka znajdującego się w warunkach skrajnych obciążeń (Drozdowski, 1983, 1987 c; I Kongres Naukowy Kultury Fizycznej i Sportu, 1981).

Każde z przytoczonych zadań, w każdej z wymienionych sfer działania kultury fizycznej nawiązuje do zagadnień przytoczonych wyżej wśród stawianych w procesie działania antropologii, szczególnie w jej dziale ujmowanym jako antropologia sportowa, która zajmuje się (Drozdowski, 1983) "badaniem morfofunkcjonalnych uwarunkowań fizycznej aktywności człowieka, zmian morfofunkcjonalnych (również biorytmicznego charakteru tego procesu) zachodzących w ludzkim organizmie w czasie i pod wpływem wykonywania (uprawiania) różnych form aktywności fizycznej, o różnym stopniu intensywności, a występujących zarówno w czasie ćwiczeń fizycznych i sportowego treningu, jak też czynności zawodowych; zmiany te prowadzą do ukształtowania określonego typu sportowego czy zawodowego, będącego biologiczną odpowiedzią na stosowane bodźce ruchowe, a także stwarzającego korzystne przesłanki ich rozwoju" (s.7).

Powstaje więc potrzeba ukształtowania następujących poczyną i rozwiązań w łańcuchu zarysowanych sytuacji: 1) dynamiczny proces przemian zachodzących w ludzkiej populacji oraz środowisku jej bytowania ma charakter sprzężony, prowadzi do rozlicznych zagrożeń przerastających w sytuację wielce niekorzystną, o globalnym charakterze; 2) zmiany te muszą być systematycznie badane dla kontroli i precyzowania wniosków, w celu tworzenia przesłanek obiektywizujących decyzje władz w ich polityce społeczno-gospodarczej kraju. W sferze badań biologicznych właściwości człowieka i ludzkiej populacji zadanie to przypada antropologii; 3) realizacja poczyną zmierzających do rozwijania ludzkiej aktywności ruchowej należy do kultury fizycznej we wszystkich jej przedstawionych

działach, a spełnienie wysuwanych zadań prowadzi do zapobiegania skutkom występujących zagrożeń, eliminowania już powstałych, łagodzenia stopnia uciążliwości; 4) kontrola biologicznych czy - szerzej sprawę ujmując - biospołecznych efektów tego działania w znacznej mierze należy do antropologii (Drozdowski, 1979 a, 1979 b, 1980, 1982 1983, 1985 a, 1987 c. *Wizje człowieka i społeczeństwa w teoriach i badaniach naukowych*, 1984).

Zyskujemy więc pełen rozwojowy cykl, który prowadzi do zarysowania zadań współczesnej polskiej antropologii w pełni nawiązujących do jej tradycji, głównych wyników badawczych oraz interdyscyplinarnych powiązań. Nadal w pełni aktualna jest więc teza Komitetu Antropologii PAN (Bergmann, 1985), że:

"obecna sytuacja społeczno-ekonomiczna, tak Polski, jak i światowa, stwarza dla antropologii wyjątkowo ważne problemy badawcze, a zmiany zachodzące w ludzkiej populacji są niepowtarzalne. Ich zarejestrowanie, poznanie mechanizmów, stwarza podstawę nie tylko przyszłych prac badawczych, lecz również ważnych społecznie organizacyjnych rozwiązań i poczynań. Pełne wykorzystanie tej sytuacji jest obowiązkiem nie tylko środowiska antropologicznego" (s. 409).

Literatura

- Bergmann P., Drozdowski Zb., Krupiński T., Malinowski A., 1985. Główne kierunki rozwoju polskiej antropologii w latach 1985 - 2000. *Kosmos*, z. 3/188/, s. 397-409.
- Czekanowski J., 1948. *Zagadnienia antropologii. Zarys antropologii teoretycznej*.
- Czekanowski J., 1961. *Człowiek w czasie i przestrzeni*.
- Drozdowski Zb., 1979 a. Tendencje rozwoju nauk o wychowaniu fizycznym i sporcie. *Rocz. Nauk. AWF w Poznaniu*, z. 28, s. 3-21.
- Drozdowski Zb., 1979 b. Notatka w sprawie przedmiotu i kierunku poszukiwań badawczych w kulturze fizycznej. *Rocz. Nauk. AWF w Poznaniu*, z. 28, s. 239-241.

- Drozdowski Zb., 1980. Kultura fizyczna i jej teoretyczne podstawy w kształtowaniu współczesnego społeczeństwa. Monografie AWF w Poznaniu, nr 194, s. 11-33.
- Drozdowski Zb., Dzierżykray-Rogalski T., 1982. Kierunki i tendencje rozwoju antropologii polskiej. Przegl. Antropol., t. 48, z. 1-2, s. 67-86.
- Drozdowski Zb., 1983 a. Antropologia sportowa - cele i zadania w świetle aktualnych tendencji rozwoju kultury fizycznej. Roczn. Nauk. AWF w Poznaniu, z. 32, s. 27-47.
- Drozdowski Zb., 1983 b. Antropologia polska - jej wkład do teorii i praktyki kultury fizycznej. Wychowanie Fizyczne i Sport, nr 3, s. 3-11.
- Drozdowski Zb., 1985. Wkład polskiej szkoły antropologicznej w rozwój nauk o kulturze fizycznej. Teoria i empiria w polskiej szkole antropologicznej, s. 111-122.
- Drozdowski Zb., 1986. Antropologia a nauki stosowane. Antropologia polska nadchodzących lat. Konferencja "Antropologia i jej miejsce wśród nauk o człowieku".
- Drozdowski Zb., 1987 a. Polska antropologia u schyłku XX wieku - kierunki i tendencje rozwoju jej społecznych funkcji.
- Drozdowski Zb., 1987 b. Programy rozwoju akademii wychowania fizycznego do roku 2000 - refleksje i wnioski do kolejnego etapu prac. Konferencja rektorów AWF w Spale, wrzesień 1987.
- Drozdowski Zb., 1987 c. Biologiczne wartości kultury fizycznej. II Kongres Naukowy Kultury Fizycznej. Materiały i dokumenty.
- Gibiński K., 1986. Zdrowie społeczeństwa, uwarunkowania, perspektywy i rola nauk medycznych. Nauka Polska, nr 3-4, s. 161-180.
- Kostrzewski J., 1986. Zadania nauki polskiej do okresu przełomu tysiącleci, Nauka Polska nr 5, s. 47-56.
- Mishan E. J., 1986. Spór o wzrost gospodarczy.
- Miśkiewicz B., Nauka polska w latach 1975-1986, Nauka Polska, nr 5, s. 19-30.
- Nauki antropologiczne w świetle uchwał II Kongresu Nauki Polskiej - stan realizacji, 1979.

Ocena stanu nauki w świetle uchwał II Kongresu Nauki Polskiej, 1986,
Nauka Polska, nr 3-4, s. 7-69.

Raport o stanie świata 1984, 1986.

Stan antropologii w Polsce i perspektywy rozwoju, 1977. Raport Komitetu
Antropologii dla II Wydziału Nauk Biologicznych PAN.

Uchwała III Kongresu Nauki Polskiej, 1986. Nauka Polska, nr 5, s. 61-90.

Wizje człowieka i społeczeństwa w teoriach i badaniach naukowych, 1984.

Zagrożenia społeczne i warunki oraz środki ich przezwyciężania, 1986,
Część I Polska 2000, nr 1/1986., Część II Polska 2000, nr 2/186.

I Kongres Naukowy Kultury Fizycznej i Sportu, 1979, Materiały i dokumenty.

II Kongres Naukowy Kultury Fizycznej, 1987. Materiały i dokumenty.

A MAN IN THE FACE OF DANGERS OF PRESENT WORLD

Summary

A justification and characterization of the following thesis has been presented:

1. the process of changes occurring in the human population and its environment has got an adjoint character and leads to the different global dangers.
2. the changes have to be investigated systemtically to be controlled and to aim at making data which can objective decisions of the government in its social-economic politics (and the task of doing it falls to the share of antropological investigations on man's and human population's properties),
3. the prevention of dangerous situations, the elimination and pacification of existing effects etc., belong in main part to the physical culture,
4. the controlling of the results of this action is again the object of investigate researches of antropology.

Человек перед угрозами современного мира

Резюме

Представлено обоснование вместе с характеристикой следующего тезиса -1/ процесс изменений, происходящих в человеческой популяции, а также в среде ее пребывания имеет сцепленный характер и ведет к разным угрозам, принимающим глобальный характер, -2/ эти изменения должны быть систематически исследованы для их контроля, а также определения выводов с целью создания предпосылок, объективизирующих решения властей в общественно-хозяйственной политике страны, причем эта задача припадает в области исследований биологических свойств человека и человеческой популяции, -3/ предупреждение опасных обстановок, а также элиминация последствий уже возникших, смягчивание их последствий и т.д. принадлежит главным образом к физической культуре, -4/ контроль последствий этого влияния вновь является предметом исследовательных поисков антропологии.